

Joanna Rękas
Poznań

Magiczna podróż podmiotów serbskiego tradycyjnego obrzędu narodzin

Założenia teoretyczne

W obrzędowo-obyczajowym kompleksie serbskich tradycyjnych narodzin zarówno pojęcie podróży, jak i samych podmiotów obrzędu, można umieścić w dwóch perspektywach badawczych. Pierwsza z nich, skupiona na fazach obrzędu i poszukująca odpowiedzi na pytania o początek obrzędu narodzin oraz jego przebieg, lokuje podróż w świecie ziemskim i łączy z przekraczaniem określonych punktów w przestrzeni (w czasie do tego przewidzianym). Wyznacza jednocześnie fazę przedobrzędową serbskiego obrzędu narodzin w trakcie wesela, gdy za pomocą magicznych czynności określana jest płodność młodej pary.¹ Takie rozumienie podróży definiuje również podmioty obrzędu, którymi stają się wyłącznie matka i dziecko (ciążarna, rodząca, położnica, noworodek), tworzący obrzędową i rytualną jedność.²

Głównym założeniem drugiej perspektywy badawczej jest wyjaśnienie sposobu, w jaki czynności i słowa wpływają na rzeczywistość, czyli odpowiedź na pytanie o genezę ich obecności w obrzędzie narodzin. W przeciwieństwie do pierwszej, którą interesują wyznaczniki faz obrzędu przejścia, miejsca graniczne i rola figury drogi w procesie zmiany statusu, druga poszukuje źródeł działania, czynności i słów. Znajduje je przede wszystkim w teorii magii oraz silnie zakorzenionym w serbskiej kulturze ludowej kulcie przodków. W takim ujęciu, *m a g i c z n e* oznacza możliwe do osiągnięcia dzięki analo-

---

¹ J. Rękas, *Między weselem a narodzinami, czyli gdzie ma swój początek serbski tradycyjny obrzęd narodzin?*, w: *Człowiek w świecie*, red. M. Chołody, W. Hamerski, M. Telicki, Poznań 2006, s. 209-219.

² J. Rękas, *Serbskie tradycyjne narodziny jako wyraz obrzędowej jedności matki i dziecka*, w: *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, Wrocław 2007, s. 11-19.

gii między formą działania a oczekiwanym skutkiem³ i jest semantycznie połączone z kultem przodków. Magiczna czynność jest więc aktem komunikacji człowieka z rzeczywistością chtoniczną. Otrzymuje miano podróży, którą rytualne podmioty odbywają przy użyciu ofiary oraz mownych zachowań magicznych. Ofiara składana duszom przodków umożliwia ustanowienie łączności z nimi i zagwarantowanie ich przychylności, podczas gdy mowne zachowania magiczne wyganiają złe duchy choroby, a matce i noworodkowi zapewniają określoną przyszłość. Jest to zatem *podróż między światem żywych a umarłych*, czyli światem dusz przodków, od którego oczekujemy wsparcia. „Między” bowiem w czasie całego obrzędu odbywa się ona nieprzerwanie. Tego połączenia obu rzeczywistości dokonują obrzędowe podmioty (magiczni sprawcy): ciężarna/rodząca, jej mąż i akuszerka.

Magiczny sprawca

Ciężarna, rodząca

Magiczne czynności ciężarnej można podzielić na trzy koncentryczne magiczne kręgi, zgodnie z kryterium i stopniem pośrednictwa między kobietą a światem zewnętrznym (rodzinnym i społecznym) i chtonicznym. W skład pierwszego, najbliższego, wchodzi pożywienie; drugi zawiera elementy znajdujące się w bezpośrednim kontakcie z kobietą, a trzeci te, z którymi nie ma ona bezpośredniej łączności.⁴ Do jednych z najważniejszych działań obowiązujących brzemienną należy nakaz spożywania wyłącznie określonych pokarmów i napojów, wychodzenia oraz patrzenia na wyznaczone elementy przyrody ożywionej i nieożywionej, rozplątywania, wiązania i wszystkich innych aktów, które poprzez analogię formy magicznej czynności (lub obserwowanego zjawiska) w przekonaniu serbskiego tradycyjnego społeczeństwa pozytywnie wpływają na matkę i dziecko.

W odróżnieniu od ciężarnej, magiczne czynności, które wykonuje kobieta rodząca, ukierunkowane są na umożliwienie szybkiego i bezpiecznego wydania na świat potomka. Dlatego koncentruje się ona na zamknięciu swej przestrzeni, niedopuszczeniu do niej osób niepożądanych i istot nadprzyrodzonych, zasłania okna, zapala świece, zamyka drzwi, ukrywa się, magicznie izolując się od otoczenia. Każde jej działanie, przechodzenie pod określonym przedmiotem, przewlekanie, wylewanie, przeskakiwanie, rozrywanie, otwieranie oraz towarzyszące temu magiczne formuły, podporządkowane są

³ J.G. Frazer, *Złota gałąź*, przeł. H. Krzeczkowski, Warszawa 2002, s. 27.

⁴ Б. Јовановић, *Магија српских обреда у животном циклусу појединца. Рођење, свадба и смрт као ритуали прелаза у традиционалној култури Срба*, Нови Сад 1995, s. 56.

nadrzędnemu celowi szybkiego i szczęśliwego zakończenia porodu. Poszczególным czynnościom towarzyszą akty stwarzające, które mają pozwolić na osiągnięcie zamierzonego celu na zasadzie analogii między zawartym w nich opisem a zaistniałą sytuacją.

Mąż

Odmienne niż kobieta, przyszły ojciec dziecka włącza się w magiczne praktyki obrzędu narodzin bardzo rzadko i jego udział ogranicza się do skomplikowanych porodów. Wykonywane przez niego magiczne czynności koncentrują się na przechodzeniu pod określonym przedmiotem, dmuchaniu (mąż trzykrotnie dmucha rodzącej żonie w usta) oraz pluciu w dłoń.⁵ Znany był także obyczaj kuwady (*muške babine*; mąż kładzie się obok rodzącej żony lub przez 7 dni leży w miejscu jej poporodowego odpoczynku), magicznie zmniejszający bóle i przyspieszający poród.⁶ Tymczasem, jeśli wziąć pod uwagę związek religii ludowej Serbów z kultem przodków oraz powiązaną z nimi ofiarę jako sposób komunikacji ze światem umarłych, otrzymujemy inne tłumaczenie kuwady. Czynność kładzenia się na ziemi towarzyszy sytuacjom zmiany stanu lub zagrożenia zmianą stanu. W takiej chwili człowiek symbolicznie umiera, by narodzić się na nowo.⁷ Kładzenie się na ziemi ojca jest więc magicznym aktem ofiarowania życia, w zamian za co duchy przodków pozwolą na jego kreację, na narodziny w nowym statusie. Człowiek oczekuje, że dzięki takiej ofierze zgodzą się one na ponowne przyjęcie go do rodziny, ale jako ojca, a nie tylko męża. Kuwada jest więc, w moim przekonaniu, magicznym aktem zapewnienia mężczyźnie przychylności dusz przodków i agregacji w starej rodzinie, ale w nowym statusie

Akuszerka, bajalica

Rola akuszerki, skupiona pozornie na pomocy medycznej, ma także aspekt magiczny, który nie ustaje wraz z wydaniem dziecka na świat, lecz trwa czterdzieści dni oczyszczania i wprowadzania położnicy i dziecka do wspólnoty. Bierze ona udział w najważniejszych obrzędach tej fazy; zanoszą dziecko do świątyni, jest obecna w czasie jego pierwszej kąpieli, nadawania mu imienia

⁵ Милићевић М.Ђ., *Живот Срба сељака*, „Српски Етнографски зборник”, књ. I, Београд 1894 [репринт: Београд 1984], s. 195.

⁶ Т. Ђорђевић., *Кувата*, „Босанска вила”, 6, Сарајево 1908; Т. Вукановић, *Прежици у козовско-метохијској покрајини*, „Гласник Музеја Косова и Метохије”, VII-VIII, Приштина 1967; Ш. Кулишић, *Необични обичаји*, Београд 1968; Хасанбеговић Р., *Мађијски и емпијски елементи у народним обичајима око рођења*, „Гласник Етнографског музеја”, 36, Београд 1973.

⁷ L. Stomma, *Rytuał pokładzin w Polsce — analiza strukturalna*, „Etnografia Polska”, XIX, z. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 63.

ósmego dnia, obrzędów czterdziestego dnia i chrzcina, ale także to właśnie położna przygotowuje ucztę, która ma przekonać rodzanice do przeznaczenia dziecka szczęśliwego losu oraz śpi z kobietą i noworodkiem przez cały okres, w którym istnieje niebezpieczeństwo złego wpływu demonów zwanych *babicami*. Uważa się ją bowiem za niezwykle silnego obrońcę dziecka przed złymi siłami.⁸ Co interesujące, w literaturze przedmiotu wymienia się ją przede wszystkim jako kobietę pomagającą, unikając nazwania jej magicznego zaangażowania. Jeśli jednak przytoczyć choćby kilka przykładów przypisanych jej rytualnych czynności, z którymi połączona jest ich werbalizacja pod postacią formuły magicznej, położna zmienia się w kobietę odczytującą uroki, leczącą, wyganającą z człowieka demony choroby. Określa się ją wówczas mianem *bajalicy*. Wykonywanym przez nią magicznym czynnościom towarzyszą zatem formuły, które od aktu stwarzającego pod postacią: *Boda uz ciha, a mu hemuha*⁹ przechodzą w typowe zamawiania mające na celu wygnanie demona choroby z ciała rodzącej, a dokładnie skutku rzuconego uroku: *Дим, смрад и мирис у собу, а чини из тебе!*¹⁰. *Роди', умеси', испеко', бабице претек*¹¹ werbalizowane jest bezpośrednio po porodzie i w założeniu ma przepędzić nieczyste siły. Obok formuły magicznej obecna jest tu ścisła zależność od rytuału, od konkretnej czynności, która jej towarzyszy. W pierwszym przypadku położna nakazuje rodzącej złapać się za drzwi podczas gdy z drugiej strony okadza ją żarem, do którego wrzuciła kilka włosów ciężarnej, a w drugim młoda matka pluje sobie w dłoń i z odrobiną mąki wyrabia kołacz, który akuszerka piecze i podaje położnicy do zjedzenia. Także to właśnie ona, obwieszczając światu fakt narodzin, automatycznie wymawia zamówienie: *Чуј, пуче и народе! роди вуцица вука, свему свијету на знање, а ђетету на здравље*¹².

⁸ С. Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд 1981, s. 88.

⁹ В.Ст. Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд, Беч 1852 [репринт: Београд 1975, s. 652-653, hasło: *родити*].

¹⁰ С. Милосављевић, *Из Среза Хомольског*, Српски Етнографски зборник", XIX, друго одељење, *Живот и обичаји народни*, 11, Београд 1913, s. 92.

¹¹ С.М. Грбић, *Српски народни обичаји*, „Српски Етнографски зборник”, XIV, Друго одељење, *Живот и обичаји народни*, 8, Београд 1909, s. 107; Љ. Рељић, *Обичаји и веровања везани за животни циклус. Рођење, брак и смрт*, „Гласник Етнографског института”, књ. 62, Београд 1998, s. 57.

¹² Караџић В.Ст., *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај изете ријечи*, Беч 1849 [репринт: Београд 1975], s. 350.

Magiczne przedmioty i zachowania

Magiczną podróż, którą w obrzędzie narodzin odbywają jego podmioty, tworzą zatem akty, które mają na celu nawiązanie komunikacji ze złymi siłami (oraz ogólnie z duchami przodków) i przeniesienie im odpowiednich informacji. Dlatego ich charakter jest przede wszystkim znakowy, rytualny i można je tłumaczyć jako tekst niewerbalny. Składają się na nie akty złożone z jednej lub kilku czynności, które zawsze wykonywane są w określonym celu; mają więc przypisaną każdej z nich funkcję.¹³

Woda — kąpanie

Woda posiada magiczną moc oczyszczania, wynikającą z jej czystości, oraz kontrolowania płodności dzięki zamieszkaniu jej przez duchy i demony.¹⁴ Zgodny z życzeniem obrzędowego podmiotu wpływ na płodność może być z jednej strony wynikiem podziękowania za samo zainteresowanie nimi (wykonywania określonych czynności właśnie w miejscu ich przebywania), ale także z faktu, iż jest to miejsce, w którym mogą one ugasić swe pragnienie. Istnieją bowiem wierzenia, według których w cesarstwie umarłych władza wieczne pragnienie¹⁵, które można zmniejszyć poprzez wylewanie na ziemię wody.¹⁶ Oprócz tego woda staje się w tym znaczeniu także ofiarą dla dusz zmarłych, która umożliwia im ugaszenie pragnienia i, co ważne dla człowieka, ich przychylność. Jeśli rodzanicom przygotowywano ucztę, by nakłonić je do dobrego określenia losu dziecka, to logiczne wydaje się jakże częste w zamawianiach wypędzanie demonów do wody, by potem mogły się odwdziżyć pomocą w kontroli płodności. W ludowym przekonaniu woda jest także sposobem komunikacji świata ludzkiego z pozaziemskim, tzn. ze światem duchów¹⁷ — przedmioty wkładane do niej podczas kąpieli noworodka i położnicy mogą być tłumaczone jako ofiara dla dusz zmarłych przodków.¹⁸

Ziemia — kładzenie

Analogicznie jak woda, ziemia to punkt spotkania obu znanych człowiekowi tradycyjnemu światów. Jej nacechowanie jest jednak odmienne, gdyż

¹³ Љ. Раденковић, *Народна бајања код Лужних Словена*, Београд 1996, s. 77.

¹⁴ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian. Tom II. Kultura duchowa. Część 1*, Warszawa 1967, s. 278-279.

¹⁵ В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књига пета, прир. В. Ђурић, Београд 1994, s. 82.

¹⁶ Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд 2004, s. 66.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ K. Moszyński, *op. cit.*, s. 279.

stanowi ona ołtarz, na którym składana jest najważniejsza ofiara — noworodek. Pierwszym elementem nowej rzeczywistości, którego mógł dotknąć noworodek, była ziemia, dlatego też kobiety rodziły stojąc, kucając lub kłęcząc, ale nigdy nie siedząc czy leżąc.¹⁹ Często, nawet pomimo zimy, poród odbywał się na dworze, by, po rozgarnięciu śniegu, dziecko mogło upaść prosto na ziemię²⁰, a znany był także obyczaj wkładania noworodkowi do ust ziemi zebranej w miejscu, na które upadło²¹. Mircea Eliade podkreśla, że

[...] poczęcie i rozwiązanie to mikrokosmiczne wersje aktu, który w sposób wzorcowy spełnia Ziemia; matka ludzka jedynie powtarza pierwotny akt narodzin z ziemi. Dlatego każda matka musi być w bezpośrednim kontakcie z Wielką Rodzicielką, by w trakcie spełniania tego misterium — narodzin życia — dać się jej prowadzić i cieszyć się jej macierzyńską ochroną. [...] Gdy kładzie się na ziemi noworodka czy umierającego, oznacza to, że to właśnie ziemia ma orzec, czy narodziny lub śmierć są ważne, czy należy je przyjąć jako fakt dokonany.²²

Jednak badacz ten zauważa także powiązanie czynności kładzenia na ziemi z faktem ponownych narodzin: „Obrzęd ten oznacza nowe narodziny. Symboliczne pogrzebanie — częściowe lub całkowite — ma to samo religijno-symboliczne znaczenie, co zanurzenie w wodzie, chrzest. Chory zostaje dzięki temu odnowiony, narodzony na nowo.”²³ Złożenie dziecka na ziemi jest wniesieniem z niego ofiary i ukierunkowaniem prośby do duchów przodków o przyjęcie go do rodziny. Ofiara jest tu rozumiana jako symboliczne zwracanie noworodka światu, do którego wciąż jeszcze należy i pokorne „czekanie” na zgodę przodków na jego przyjęcie do świata żywych. Dzięki złożeniu ofiary z noworodka, która ma przebłagać dusze przodków, następują więc ponowne narodziny. Po destrukcji — kreacji, po symbolicznej śmierci (oddaniu duszom przodków dziecka) — ponowne narodziny.

Ogień, dym — palenie, kadzenie

Magiczne znaczenie ognia wynika przede wszystkim z jego cech oczyszczających z rytualnej nieczystości, miejsca, w którym przebywają dusze zmarłych

¹⁹ С.М. Грбић, *op. cit.*, s. 107; В.М. Николић, *Етнологија грађа и расправе из Лужнице и Нишаве*, „Српски Етнографски зборник”, XVI, друго одељење, Живот и обичаји народни, 9, Београд 1910, s. 166.

²⁰ Н. Благојевић, *Обичаји у вези са рођењем, женидбом и смрћу у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају*, ГЕМ, 48, Београд 1984, s. 218.

²¹ С. Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, „Српски Етнографски зборник”, Живот и обичаји народни, II, Београд 1896 [репринт: *Главни српски жртвени обичаји*, уред. С. Велмар-Јанковић, Београд 1983, s. 73.

²² М. Eliade, *Sacrum i profanum*, przeł. R. Reszke, Warszawa 1999, s. 117.

²³ *Ibidem*, s. 118.

oraz środka służącego do wyganiania demonów.²⁴ Jeszcze w czasie trwania ciąży ogień przede wszystkim broni wspólnotę przed złym wpływem ciężarnej, podczas gdy ona sama winna go unikać, jeśli nie chce wywołać u dziecka uszkodzenia ciała. Tymczasem już w czasie porodu, w pomieszczeniu, w którym się on odbywa i gdzie następnie położnica przebywa z dzieckiem, dniem i nocą nie gaśnie płomień świecy. Obyczaj ten, choć tłumaczony także jako odganie złych duchów, w przypadku obrzędu narodzinowego może też mieć inną przyczynę, gdyż światło to nie jest widoczne lecz ukryte i strzeżone przed wzrokami obcych. Niegasnący ogień zamieszkały przez dusze przodków, w ciągłym kontakcie z położnicą i dzieckiem, umożliwia obrzędowym podmiotom zyskanie przychylności przodków i przyjęcie ich do wspólnoty rodzinnej. Z drugiej jednak strony, demony przychodzące pod osłoną nocy, nawet jeśli uda im się zlokalizować miejsce pobytu noworodka, nie atakują go przez wzgląd na obecność światła. Płomień świecy jest więc także środkiem apotropaicznym, w którego obecności demony nie mogą napaść na położnicę i dziecko.

Ogniovi przypisuje się własności odwracające z pewnością nie tylko dlatego, że parzy i spala, lecz również ponieważ rozpraszając mrok daje jasność, której złe potęgi na ogół unikają.²⁵

Бабице се боје светлости. Зато да би породиља и дете били заштићени од њих, „не смеју се никад остати без светлости”. На Косову, „ако би случајно, због неке велике нужде, породиља морала после заласка сунца или после вечере да изађе из куће, сама или са дететом, она понесе видело (светлост) са собом због бабица.²⁶

Tymczasem moc oczyszczającą, przede wszystkim z działania złych duchów, ale także odganiającą demony, ma dym i stale obecna w obrzędzie narodzinowym czynność okadzania. Pozostawione na podwórzu po zejściu słońca pieluchy muszą być wytrzepane nad ogniem z paleniska, by ten wygnał zebrane w nich złe duchy.²⁷ Właściwości dymu są potęgowane dodawaniem do spalania odpowiednich przedmiotów lub roślin. W ten sposób nadaje się mu magiczną moc wyganiania demony choroby oraz narodzinową nieczystość. Dym wypędza „z danego miejsca, z człowieka, ze zwierzęcia czy przedmiotu wszelkie zło, choroby itp. zupełnie w ten sam sposób, jak wykurza owady czy gady lub inne stworzenia z jaskiń, mieszkań etc. Ponieważ zaś zło i tzw. nieczystość w pojęciach ludu łączą się ze sobą jak najściślej, więc i wszystko,

²⁴ В. Чајкановић, *op. cit.*, s. 56, 64-66, 80, 120, 180.

²⁵ К. Мосзыński, *op. cit.*, s. 312.

²⁶ Т.Р. Ђорђевић, *Животни круг. Рођење, свадба и смрт у веровањима и обичајима нашег народа*, уред. Б. Јовановић, Београд 2002, s. 120.

²⁷ С.М. Грбић, *op. cit.*, s. 119.

cokolwiek jest „nieczyste”, oczyszcza się za pomocą dymu wykurzając zeń ową „nieczystość”²⁸. Okadzanie w czasie porodu jest ponawiane także już po narodzinach i przyjmuje formę ofiary:

Оду [неко из породиљине куће] на ђубре, па нађу стари *опанак*, или какав *ђон*, па га *намажу катраном*, а узму и говеђе балеге па запале. Леуса устане и стане на тај опанак или *ђон*, а једна од жена говори: „Бежи, болести, од смрадости”! Тако је са дететом *каде* три јутра, а осталих враџбина држе се 40. дана.²⁹

W tym wypadku jest ona ściśle powiązana z aktem odczyniającym, z zamówieniem, wygnaniem demona choroby. Jednak istnieje też narodzinowe okadzanie, które odstrasza demony bez formuły zamówienia:

Све до крштења кућа се сваког петка и недеље кади крпом од кошуље или залогом од опанка, а неке жене узимају за то и катран. [...] За четрдесет дана од порођаја око породиље и детета сваке вечери се посипљу божићне трице и кади се крпом, сумпором и катраном да не дођу бабице.³⁰

Węzeł — wiązanie, rozwiązywanie; zamykanie, otwieranie

Zgodnie z zasadami magii homeopatycznej wiązaniem, zamykaniem itp. krzyżuje się lub utrudnia swobodny bieg rzeczy, a uczynek taki musi utrudniać lub zatrzymać to, co się dzieje w pobliżu.³¹ Dlatego też w czasie porodu kobieta nie może mieć na sobie niczego zawiązanego, rozpuszcza włosy³², drze koszulę... . Sima Trojanović podkreśla także:

Значај чвора, као чврсте обавезе, временом се претворило у магички чвор, зато се код Срба код породиље морају сви чворови на оделу зарзешити, да јој се крста »растворе«, што значи раздреше, и да се лакше растави са дететом.³³

Magiczne czynności wiązania i rozwiązywania — jako ich odwrotna strona — są więc pokrewne (pod względem celu, do jakiego są wykorzysty-

²⁸ K. Moszyński, *op. cit.*, s. 313.

²⁹ С. Тројановић, *op. cit.*, s. 72-73.

³⁰ С.М. Грбић, *op. cit.*, s. 110-116.

³¹ J.G. Frazer, *op. cit.*, s. 191-193.

³² „Przepis nakazujący rozpuszczanie włosów [...] przy pewnych magicznych i religijnych ceremoniach wynika prawdopodobnie z tej samej obawy przed zahamowaniem lub utrudnieniem dokonywanej czynności na skutek obecności węzła czy czegoś kłępującego głowę lub nogi człowieka wykonującego tę czynność.” (*Ibidem*, s. 191-193.)

³³ С. Тројановић, *Психофизичко изражавање српског народна поглавито без речи*, „Српски Етнографски зборник”, књ. ЛП, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 22, Београд 1935 [репринт: Београд 1986], s. 139.

wane w obrzędzie narodzin) z zamykaniem i otwieraniem, ale także zaszyciem (wszyciem) i rozpruciem (wypruciem), z zaznaczeniem, że to ostatnie jest stosowane przede wszystkim w fazie przedobrzędowej lokowanej na weselu. Są one także sposobem magicznego eliminowania zła, którego dokonuje się również poprzez rozbijanie i w ogóle niszczenie.³⁴ Funkcję magicznego zamykania pełni w obrzędzie narodzinowym przede wszystkim sznur, który jednocześnie, połączony z czerwonym kolorem, jest jednym z najbardziej rozpowszechnionych środków apotropaicznych. Niezbędny w tym wypadku kolor jest określany jako najważniejszy w całej kulturze tradycyjnej³⁵. Jest związany przede wszystkim z krwią i ogniem, co sprawia, że łączy się go z jednej strony z płodnością, a z drugiej z obroną przed nieczystymi duchami. Jednak jego najważniejsze znaczenie łączy się z właściwościami powstrzymywania uroków, złych spojrzeń i ochroną przed demonami. Dlatego ciężarna, jeśli wychodzi z domu po zmroku lub idzie zobaczyć zmarłego, związuje sobie wokół palca dłoni czerwony sznurek, pępowinę przewiązuje się także wyłącznie czerwonym nitką, a do kąpania wrzuca jakiś przedmiot czerwonego koloru.³⁶

Црвени конач (алтернира се с *црвеном траком*) има вишеструке симболичке могућности: као нит којом се плете, настала увртањем вуне, памука, свиле, конопље итд., симболизује кретање и промену [...]; може да исказује осу и границу, може да буде мера реалија, може да буде веза и преносилац између два комуникатора. Црвена боја даје концу обележје хтонског елемента и присуства хтонске стране.³⁷

Czerwony sznurek (nitka, pasek) przejmuje więc także znaczenie ochronne ze względu na obecne w nim dusze przodków.

Jajko — taczanie, spuszczenie

Wśród magicznych czynności serbskiego tradycyjnego obrzędu narodzin, wykorzystujących jajko, które „w ludowej magii odgrywa [...] zupełnie pierwszorzędą, czy nawet wprost wyjątkową rolę”³⁸, najczęściej powtarza się przetaczanie go między piersiami rodzącej (analogiczne działania mają już miejsce w czasie obrzędu weselnego) i spuszczenie na ziemię. Używanie go w celach magicznych wynika przede wszystkim z wiary, że w skorupce przebywają demony, a jedną z jego głównych funkcji jest ochrona przed uro-

³⁴ K. Moszyński, *op. cit.*, s. 290-291.

³⁵ Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији јужних Словена*, Ниш 1996, s. 291.

³⁶ *Српски митолошки речник*, Кулишић Ш., Петровић П.Ж., Пантелић Н., Београд 1970, s. 40, hasło: *боја*.

³⁷ Љ. Раденковић, *Симболика света*, s. 298.

³⁸ K. Moszyński, *op. cit.*, s. 281.

kami³⁹. Magicznie ułatwia ono poród ze względu na swą moc rozdzielania i przeprowadzania siły nieczystej z przestrzeni społecznej (zamieszkaanej przez ludzi) do niespołecznej (poza zasięgiem człowieka).⁴⁰ Moc ta zostaje uaktywniona za pomocą jednej z odmian magicznego dotknięcia, jakim jest taczanie, które zabiera z ciała rodzącej jej niemoc, transferując ją w jajko i w nim zamykając.⁴¹

Jajko miało od początku charakter środka wielostronnego, a to dzięki zamkniętemu w nim „życiu” [...], dzięki jego „pełności” [...], dzięki jego podobieństwu do wielkich ziaren zbożowych, dzięki temu, że przedstawia naturalne zamknięcie.⁴²

Istnieje także inne tłumaczenie tego obyczaju, wynikające z jednej strony ze wspomnianego naturalnego zamknięcia jajka, a z drugiej z faktu jego rozbijania:

Инспирисан принципом имитативне магије, он има за циљ да посредством одговарајућих супститута, *кошуље* и *живог јажета* — који представљају породиљу и дете — магијски утиче на порођај и приуведе истоветно деловање.⁴³

Rozbicie jajka ma więc za zadanie magicznie wywołać łatwe wyjście dziecka z łona kobiety, ale także zniszczyć zło, które to blokuje i zawczasu zabezpieczyć przed nim matkę i dziecko.

Sito, rzeszoto — przesypywanie i przelewanie

Oba przedmioty mają takie samo znaczenie w magicznych czynnościach wykonywanych w czasie obrzędu narodzin; „имају подједнаку религијску вредност и значај, и у култу еквиваленти су и између њих не прави се разлика”⁴⁴. Podczas porodu wykorzystuje się przede wszystkim ich funkcję rozdzielania, która powinna magicznie wpłynąć na oddzielenie matki od dziecka, na bezpieczne i szybkie narodziny.

Пошто су *округлог облика* и са великим бројем ситних отвора (чиме се исказује идеја *затварања/отварања*), и обављају радњу одвајања

³⁹ Српски митолошки речник, s. 155, hasło: *jaje*.

⁴⁰ Љ. Раденковић, *Народна бајања*, s. 128.

⁴¹ К. Moszyński, *op. cit.*, s. 280.

⁴² *Ibidem*, s. 333.

⁴³ Б. Јовановић, *op. cit.*, s. 75-76.

⁴⁴ В. Чајкановић, *op. cit.*, s. 146.

чистог од нечистог, *сито и решето* су по тим обележјима погодни предмети за преузимање и неких функција у народној магији.⁴⁵

Widać to zwłaszcza w obyczaju przelewania wody przez sito, picia jej i wypowiedania słów: *Као што лако пролази брашно кроз ситом тако лако и ја да родим!*⁴⁶

Funkcja rozdzielania elementów określanych przez człowieka jako nieczyste i niebezpieczne od jemu bliskich i przyjaznych, wynikająca z roli sita jako przedmiotu, które w zależności od wielkości dziurek przepuszcza tylko to, co najlepsze⁴⁷, znajduje swe magiczne wykorzystanie w wyganianiu demonów choroby z nowo narodzonego i ciągle płaczącego dziecka. Czynność poprzedzającą zamówienie i związaną z sitem wykonuje matka, a samą formułę wypowiada już akuszerka, podczas gdy magiczny wpływ sita jest wzmacniany odwróceniem go do góry nogami, co zabezpiecza przed wpływem sił nieczystych.⁴⁸

Окрену наопако танур, столицу и сито. У сито мати детиња стави пепео па га, жмурећи, иза себе просеје. Чим ставе корито да купају дете ставе на сва четири угла његова по мало просејаног пепела. Кад баба узме дете да купа, она обори у воду детињом ногом прегршт просејаног пепела са једног угла корита и каже „куче”, кад обори други каже „маче”, на трећи „пиле”, затим „свиња”, или „крава”, „теле”, „ждебе” итд. Тамо се нађу длаке, „влакна” што су у детету биле. Оне су тамо доспеле још кад је мати била трудна на тај начин што је мати ногом ударила мачку, куче, пиле, свињу итд.⁴⁹

Magiczny udział sita w leczeniu chorób noworodków oraz zabezpieczeniu ich przed działaniem sił nieczystych ma także swe odbicie w czynności trzymania go nad dzieckiem, zwłaszcza w trakcie pierwszego karmienia oraz wkładania do rzeszota nowo narodzonego członka rodziny.⁵⁰

Dwa przedmioty, dziura — przewlekanie

W serbskim tradycyjnym obrzędzie narodzinowym znaczenie przewlekania, dla którego przedmiot stanowi jedynie wzmocnienie jego magicznego

⁴⁵ Љ. Раденковић, *Народна бајања*, s. 145.

⁴⁶ С.М. Грбић, *op. cit.*, s. 105.

⁴⁷ *Rečnik simbola. Mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, Gerbran A., Ševalije Ž., prev. P. Sekeruš, K. Koprivšek, I. Gordić, Novi Sad 2004, s. 833, hasło: *sito*.

⁴⁸ Љ. Раденковић, *Народна бајања*, s. 91.

⁴⁹ Д.М. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗ, LXX, друго одељење *Живот и обичаји народни*, 31, Београд 1958, s. 431.

⁵⁰ В. Чајкановић, *op. cit.*, s. 146.

działania, można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach. Pierwszą z nich jest symboliczne pozorne opuszczanie świata ludzi w celu wyzwolenia się z obecności i działania nieczystych sił. Drugą charakteryzujemy jako konieczność zlikwidowania przeciwstawienia człowiek — siły nieczyste.⁵¹

Да би се човек ослободио опасног утицаја демонске силе, он привидно мора да уђе у њен свет прелазећи неку границу која се прихвата као симболичка граница људског и нељудског света. Најраспрострањенији начин таквог „прелажења” је, по свој прилици, поступак *провлачења*.⁵²

W ten sposób przewlekanie staje się niezwykle istotnym składnikiem zamawiania; czynnością, której wykonywanie, połączone z werbalizacją określonej formuły magicznej, umożliwia pozbycie się choroby. Jest więc niezbędne w trakcie porodu oraz całego okresu połogu, gdyż nie tylko chroni zdrowe noworodki, ale przede wszystkim leczy⁵³. Stanowi także magiczną formę agregacji dziecka we wspólnocie rodzinnej; oddzielenia go od poprzedniego świata i przyjmuje do nowego:

Подиже се српски цар Степане
из Призрена, места убавога,
[...]
нађе чедо у гори зеленој
[...]
однесе га у господске дворе,
прометну га кроз недра свилена,
*да б' се дете од срца назвало.*⁵⁴

Granica, na której dochodzi do spotkania świata ludzkiego i pozaziemskiego, są przede wszystkim elementy przyrody ożywionej i nieożywionej, które serbskie wierzenia ludowe określają jako miejsca zamieszkania lub tymczasowego przebywania dusz oraz demonów. Konfrontacja obu wspomnianych rzeczywistości jest także możliwa dzięki przedmiotom, roślinom, zwierzętom oraz częściom ciała, których forma symbolizuje rozdzielenie.

У односу на сам порођај, ова врста магијске радње конституише неку врсту паралелне реалности из чије се перспективе успелом имитацијом настоји да произведе истоверно дејство на потоњи порођај.⁵⁵

⁵¹ Љ. Раденковић, *Народна бајања*, s. 77.

⁵² *Ibidem*, s. 78.

⁵³ *Српски митолошки речник*, s. 246, hasło: *провлачење*.

⁵⁴ В.Ст. Караџић, *Српске народне пјесме. Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије*, Беч 1845 [репринт: Београд 1975], бр. 29.

⁵⁵ Б. Јовановић, *op. cit.*, s. 76.

Czynność przewlekania, wzmocniona magicznym działaniem drzewa czereśni jako przedmiotu pomocnego w osiągnięciu upragnionego celu, odgrywa ważną rolę już w trakcie leczenia niepłodności. Pragnące potomstwa kobiety przechodziły więc pod zawiniętą gałęzią dzikiej czereśni, drzewa, któremu serbski tradycyjny człowiek przydaje moc stwarzania⁵⁶, zamieszkanego przez demony ołtarza, na którym składa się ofiary nieczystym siłom⁵⁷, by w ten sposób zagwarantować sobie posiadanie dzieci:

„нађе дивљу трешњу у шуми, да јој савије једну грану, три пут да се провуче испод ње и сва три пута да рекне: „Како ти ниси јалова у свој род, тако и ја да не будем у свој род!”⁵⁸

Kobiety w trakcie liminalnej fazy obrzędu narodzin były przeprowadzane między rozżarzonymi węglami wyznaczającymi, zgodnie z magicznym znaczeniem ognia i dymu, granicę, na której świat położnicy spotyka się ze światem sił nieczystych. Istotna jest także praktyka przejścia rodzącej między poidłami dla bydła, gdyż magiczne (wyznaczone przez przebywające w niej demony) znaczenie wody wzrasta wraz z opuszczeniem zamkniętej przestrzeni budynku mieszkalnego. Podstawowe znaczenie miało także przeprowadzenie ciężarnej między miotłą a siekierą. Pierwsza z nich jest przedmiotem szczególnie przyciągającym dusze zmarłych przodków i jednocześnie chroniącym przed demonami, choć zamieszkują ją także dusze niebezpieczne i nieprzychylnie do ludzi nastawione.⁵⁹ Tymczasem siekiera była traktowana jako narzędzie zabezpieczające przed złymi demonami. Dla ułatwienia porodu kobiety piły nawet wodę, w której była umyta.⁶⁰

Aby ochronić dzieci przed demonami porodu, przewlekano je pod rączką kotła, co Ljubinko Radenković tłumaczy następująco:

„Котао може да представља „границу”, јер он преобраћа *сирово у кувано* (туђе-своје), а важна је и његова веза с *ватром*, односно *огњиштем*. Он виси на *веригама* чинећи тако саставни део *осе* небеско-земаљско.”⁶¹

⁵⁶ В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, рукопис приреднио и допунио В. Ђурић, Сабрана дела из српске религије и миологије, књига четврта, Београд 1994, s. 199.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 124-126.

⁵⁸ С. Милосављевић, *Из Среза Хомовског*, s. 84.

⁵⁹ В. Чајкановић, *Стара српска религија*, s. 84, 226, 264.

⁶⁰ *Српски митолошки речник*, s. 202, hasło: *секира*.

⁶¹ Љ. Раденковић, *Народна бајања*, s. 81.

Chore niemowlęta przeciągano przez skórę wilka⁶², zwierzęcia wyjątkowo demonicznego⁶³, ściśle powiązanego z nieczystą siłą i posiadającego cechy istot „granicznych”⁶⁴ (między dwoma światami).

Овај поступак иде у круг широко распрострањених магијских поступака *провлачења*, као вида симболичког умирања и поновног рађања.⁶⁵

Podsumowanie

Świadomość wszechobecności oraz niezwyklej aktywności dusz przodków wyciska swe niezatarte piętno na formie przyjmowania do wspólnoty jej nowego członka oraz reagregacji starego. Wizerunek serbskiego, tradycyjnego świata narodzin jest ściśle zależny od przyjętych form komunikacji ze zmarłymi, a porozumiewanie się z nimi następuje przede wszystkim poprzez złożenie ofiary. Jako wynik świadomości potrzeby ich pomocy, bez której obrzęd narodzin nie mógłby się wypełnić, jest to także forma akcentowania przez ludzi pamięci o duszach antenatów i nieprzerwane szukanie ich akceptacji.

Magiczna podróż podmiotów serbskiego, tradycyjnego obrzędu narodzin, możliwa dzięki określone mu zbiorowi magicznych zachowań słownych i magicznych czynności rytualnych, jest więc podporządkowana rzeczywistości chtonicznej, z której nowo narodzone dziecko przychodzi. Jej obecność to wynik faktu, iż dziecko musi się z nią w określony sposób rozstać i uzyskać pozwolenie na przejście do świata, który nauczy go sposobów komunikacji ze „starą wspólnotą”.

Magic Journey of Subjects of the Serbian Traditional Ceremony of the Birth

by Joanna Rękas

Abstract

The awareness of ubiquity and unusual activity of ancestors' souls stamps its mark on the form of admission to a community a new member or reassociation of the old on to a community. The portrait of Serbian traditional world of birth is strictly

---

⁶² Д.М. Ђорђевић, *Живот и обичаји*, s. 433.

⁶³ *Српски митолошки речник*, s. 82, hasło: *вук*.

⁶⁴ Љ. Раденковић, *Симболика света*, s. 81.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 93.

dependent on accepted forms of communication with the dead and the connection with them is mostly achieved by making a sacrifice. This form, as a consequence of recognition of the need of their help without which the rite of birth could not be fulfilled is also a method of accentuation by people the remembrance of their ancestors' souls and a constant search of their acceptance.

The magical journey of Serbian traditional birth rite participants (subjects), possible only due to a specified collection of magical verbal behavior and magical ritual actions, is therefore subordinated to chthonic reality from which a newborn child comes. Its presence of the chthonic reality is the result of the fact that a child must depart with it in a specified manner and obtain consent to pass onto the world, that will teach them the methods of communication with "the old community".

Key words: Serbian traditional ceremony of the birth, magical verbal behavior, magical ritual actions.